

**İBN HALDUN DÜŞÜNÇESİNDE SOSYO-EKONOMİK DEĞİŞME VE AHLAK
SOCIO-ECONOMIC CHANGE AND ETHICS IN THOUGHT OF IBN KHALDUN**

Muhammet Caner ILGAROĞLU¹

ÖZET

İbn Haldun, insanın ahlakiliğinin, yaşadığı ortamın sosyo-ekonomik yapısından derin bir şekilde etkilendiğini iddia etmektedir. Ona göre söz konusu bu etki o denli güçlüdür ki neredeyse insanla ilişkili bu yapıların tümünü birden determine etmektedir. Bu sistemde insan, hem yaşadığı ortama uyum sağlayan hem de bu uyum içerisinde kendisini tekâmül ettirebilen bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn Haldun'un perspektifinden bakıldığında insan, yaşadığı çevresel şartlardan, geliştirdiği teknikten ve mimariden ayrı olarak ele alınamaz ya da tanımlanamaz. O, hem yaşadığı ortamı değiştiren hem de bu değişim içinde değişen varlıktır.

İbn Haldun'a göre bu değişimin temel gayesi, hayatı kolaylaştırma ve refaha kavuşma isteğidir. Dolayısıyla insanın tekâmülünü sağlayan motivasyonların en tabii olanı karşılaştığı zorluklardır. Zorluklar, insanı zinde ve güçlü kılan unsurlardır. Bedevîlikten hadarîliğe oradan da umrânın refahına doğru ilerleyen insan, bu süreçte aştığı her zorluk sayesinde hayatını biraz daha kolaylaştırmış olmaktadır. İnsanın yaşamındaki bu kolaylıklar arttıkça mücadele edeceği zorluklar azalacağından bu manadaki her ilerleme onun bedensel ve ahlakî olarak gevşemesine sebep olmaktadır. Bedensel gevşeklik, çevresel şartlara karşı insanın dayanma direncini kırarken; ahlakî gevşeklik; arzuların, hazların ve refahın cazibesine karşı insanı biçare kılmakta ve ahlakî açmazların oluşmasına sebep olmaktadır.

Nitekim insan, direnme gücü zayıflarken yeni hazlarla karşılaşmakta ve bunların peşine düşme eğilimi göstermektedir. Çünkü o, hazza yönelen ve acıdan kaçandır. Haz ve acı, ahlakî seçimlerde Antik Yunan'dan beri ahlak geleneğinin kabul ettiği iki önemli etkilenimdir. Bu bakımdan bedevîlikten umrâna geçiş bir bakıma acıdan hazza geçişi temsil etmektedir. Refahtan zevâle geçiş ise ahlakî itidâlin haz lehine bozulmasını ve hem sosyal hem siyasal hem de ahlakî bunalımların ortaya çıkmasını temsil etmektedir.

İbn Haldun'un ahlak düşüncesi; sosyal, siyasî, ekonomik vb. tüm bağlarıyla günümüz para-hazcı ahlakının ortaya çıkardığı değersizleşmenin anlaşılmasına imkân sağlamaktadır. Bu makale kapitalist, parahazcı, tüketim temelli ahlakın ortaya çıkardığı ahlakî problemleri İbn Halduncu bir bakışla ele alıp çözümlenmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İbn Haldun, Ahlak, Sosyo-Ekonomik Değişme, Bedevîlik, Hadarîlik.

ABSTRACT

Ibn Khaldun claims that man's morality is deeply influenced by the socio-economics structure of the environment in which he lives. To him, this effect is so strong that he finds almost all of these structures related to human beings dominated by it. In this system, we see human beings as a creature who is both able to adapt himself to the environment and also able to evolve in this harmony. From the perspective of Ibn Khaldun, man cannot be evaluated or defined separately from the environmental conditions, the technique and architecture he developed. He is the being that changes the environment in which he lives and changes within this change.

According to Ibn Khaldun, the main aim of this change is the desire to make life easier and to prosper. Therefore, the most natural of the motivations that provide human evolution are the challenges he encounters. Challenges are factors that make people fit and powerful. From bedouin (nomadic society) to hadharin (sedentary society), from there to the welfare of the human progress, through this difficulty in every process makes his life a little easier. Every effort in this sense causes her physical and moral loosening, as the difficulties in human life and his difficulties will decrease. Physical slack by breaking

¹Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı, milgaroglu@gmail.com

the resistance of the human to resist the environmental conditions; and moral looseness by making people vulnerable against the temptation of desires, pleasures and welfare cause moral dilemmas.

As a matter of fact, while the power of human resistance weakens, it encounters new pleasures and tends to follow them. Because he has an inclination to zest and avoids pain. Pleasure and pain are two important influences that have been accepted by the moral tradition since ancient Greece in moral choices. In this sense, the transition from bedouin to sedentary represents a transition from pain to pleasure. The transition from prosperity to decadance represents the deterioration of moral dignity in favor of pleasure and the emergence of both social and moral crises.

Ibn Khaldun's moral thought with its social, political, economic etc. all contexts enable an understanding of the devaluation of mone-hedonist morality in all ways. This article aims to analyze the moral dilemmas and challenges that the capitalist, mone-hedonistic, consumption-based mone-hedonist morality from the perspective of Ibn Khaldun.

Keywords: Ibn Khaldun, Ethics, Socio-Economic Change, Bedouin, Hadarism (Sedentary Society).

1. İbn Haldun Düşüncesinde İnsan

İbn Haldun, insanın, hem yaşadığı ortama uyum sağlayan hem de bu uyum içerisinde kendisini tekâmül ettirebilen, bir yandan doğal bir yandan tarihsel ve toplumsal bir varlık olduğunu belirtmektedir. İbn Haldun, *Mukaddime*'sinde insanın bu doğal ve tarihsel özelliklerini, sahip olduğu üretim olanaklarını, evrendeki konumunu, jeo-ekonomipolitik ve sosyo-ekonomik yaşantısını, psikolojik ve ahlakî özelliklerini derin bir analize tabi tutmuştur. Ona göre insan, yaşadığı toplumu yansıtan bir ayna gibidir. Bu nedenle onun doğuştan getirdiği bir takım melekeleri dışında ahlakça belirlenmiş bir tabiatı yoktur (Görgün, 1999: 546). Allah tarafından yeryüzünde maddi ve manevi imarla görevlendirilmiş bir halife konumundadır (İbn Haldun, 1867: 4). Bu iddiasını Kur'an'a dayandıran İbn Haldun "Allah sizi topraktan yarattı ve yeryüzünü imar etmenizi istedi" (Hud, 11/61) ayetini delil olarak zikretmektedir. Dolayısıyla ona göre insan, tarihin öznesi durumundaki bir varlıktır. İbn Haldun, insanın medenî bir varlık olması, düşünme kabiliyetine ve el becerisine sahip olması yönüyle diğer canlılardan ayrıldığını ifade etmektedir (İbn Haldun, 1867: 61).

İbn Haldun'a göre, insanın sahip olduğu entellektüel melekeler, yeryüzünde yaşayan diğer canlılar karşısında onu şerefli bir konuma yükseltmektedir (İbn Haldun, 1867: 338). Ona göre insan, söz konusu bu melekelerini, akli (beyni) ve üretmesini sağlayan eli sayesinde aktüel hale dönüştürebilmektedir. İbn Haldun, insandaki bu iki özel organın insana; ilim, zanaat, siyaset (riyâset ve mülk), çalışma (emek) ve geçim yolları bulma, toplumsallaşma ve umrân kurma imkânı verdiğini belirtmektedir.

İnsanın ahlakî doğasına vurgu yapan İbn Haldun, insanın fitratında hem iyilik (hayr) hem de kötülük (şerr) bulunduğunu şu ifadelerle ortaya koymaktadır: "*Bilinmelidir ki, her türlü kusurdan münezze olan Allah, insanların tabiatlarına hem iyiliği (hayr) hem kötülüğü (şerr) yerleştirmiştir*" (İbn Haldun, 1867: 180). Ona göre insan, toplumsal şartların baskısıyla genellikle sahip olduğu bu iki eğilimden kötüye meyletmektedir. İnsan iyiye meylettiğinde toplumda nizam; kötüye meylettiğinde ise nizâ (isyan/zulüm) ortaya çıkmaktadır (Fazlıoğlu, 2015).

"(...)İnsan şayet eğilimlerinin (yönelimlerinin) merasında başıboş bırakılır ve dine tabi olma hali onu islah etmezse, insan çoğunlukla kötülüğe meyleder. Allah'ın tevfikına mazhar eylediği kişiler hariç, insanların büyük bir kısmı bu durumdadır. Saldırganlık ve zulüm gibi kötü huylar, insanlarda mevcut olan kötü huylardanadır. Eğer bir kişi, gözünü kardeşinin malına dikerse onu bundan menedecek bir hukuk sistemi bulunmadığı takdirde eli de ona uzanır" (İbn Haldun, 1867: 180).

İnsanın doğasına ait diğer bir özelliğin, onun alışkanlıkları olduğunu ifade eden İbn Haldun'a göre insan, alışkanlıklarının çocuğudur (İbn Haldun, 1867: 404). İbn Haldun, alışkanlıklar üzerinde önemle durmakta ve bunların, insanın tüm algı süreçlerini derinden etkileyen ikinci bir tabiat gibi onun doğasına yerleştiğinden şöyle söz etmektedir:

"İnsan, fitratı değil; alışkanlıkları tarafından yönlendirilir. O, karşılaştığı ve benimsediği durumlara alışır ve onlar kendisi için bir huy bir âdet ya da bir görenek haline gelirse, o şeyler doğuştan

yaratılıştan var olan şeyler (fitrat) gibi olurlar. Bu durumu bir kanun gibi düşünüp insanları bu kanuna göre değerlendirmek gerekir. Bunu böyle yaptığın takdir de söylediklerimizin doğru olduğunu göreceksin” (İbn Haldun, 1867: 404).

İbn Haldun’a göre insan, hem afaki hem de enfûsî süreçler tarafından ahlakî, psikolojisi hatta ve hatta ırsî özellikleri belirlenen, kültürel, sosyal, siyasi ve ekolojik koşullara uyum sağlayarak değişip dönüşen tarihsel/toplumsal bir varlıktır. Aristoteles gibi o da insanın zorunlu sosyal bir varlık olduğunu bu nedenle de toplum içinde yaşamak zorunda olduğunu savunmaktadır. Bu konuda İbn Haldun şu ifadelerle yer vermektedir:

“İnsanın sosyal, toplumsal bir yaşam sürmesi zorunludur. Filozoflar bu konuda, “İnsan, tabiatı gereği medenîdir.” Demişlerdir. Yani insan için toplumsal düzen içinde yaşamak şarttır. Filozofların kullandığı terminolojide bu toplumsallığa medeniyet adı verilir ki, umrân, tam da bu manaya gelmektedir” (İbn Haldun, 1867: 60). “(...)Yüce Allah insanı, rızksız yaşamayı ve yaşamını sürdürdürebilmesi mümkün olmayacak bir surette yaratmış, ona verdiği fitrat ve kudret ile rızkını arayıp temin etmeyi kendisine öğretmiş. Ancak insanlardan bir kişinin kudretini buna yeterli kılmadığından her insan kendini savunmak için diğer insanların yardımına muhtaç olmuştur. (İbn Haldun, 1867: 61).

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere İbn Haldun, insanın, acziyetini ve ihtiyaçlarını düzen içinde karşılayabilmesi için ancak bir toplumun mensubu olarak var olabileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla İbn Haldun düşüncesinde insanın varlığı, toplumun varlığına bağlıdır.

Netice itibariyle İbn Haldun’a göre insan, fitratı gereği önce hayatını koruyup güven içerisinde yaşayabileceği beslenme ve barınma ihtiyacını rahatça karşılayabileceği umrânlarda yaşamayı istediğinden, yeryüzünün umrâna elverişli coğrafyalarına yerleşmektedir. Ardından, sahip olduğu ve diğer canlılarda olmayan düşünme yeteneği ve el becerisi gibi özellikleriyle yerleştiği bu yerleri, ihtiyaçları, alışkanlıkları, bilgileri ve inançları doğrultusunda imâr edip mâmur kılan iktisâdî ve ahlakî bir varlıktır.

2. İbn Haldun Düşüncesinde Bedâvet-Ahlak İlişkisi

Toplumsal yapıyı geçim tarzlarını esas alarak Bedâvet ve Hadâret diye ikiye ayıran İbn Haldun’a göre bedâvet, temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir araya gelmiş insan topluluklarının çekirdeği mesabesinde olan, az sayıda ama birbirine sıkı sıkıya bağlı mensupları bulunan konar-göçer kabilevî/kırsal yaşam biçimidir. Ona göre bedâvet, bütün toplumların ve milletlerin zorunlu olarak yaşayacağı, doğal bir sosyal toplumsal safhadır (İbn Haldun, 1867: 196). İbn Haldun’un “ehl-i bedv” dediği bedeviler; çölde yaşayan, çiftçilik, bahçecilik, ipek böcekçiliği, arıcılık, büyükbaş hayvancılık, deve yetiştiriciliği, avcılık, ticaret gibi işlerle geçimlerini sağlayan, el işleri, sanatkârlık, denizcilik gibi işlerle uğraşmayı hor gören göçebe ya da yarı göçebe kabilelerdir (İrgat, 2017; 167).

Toplumsallaşmanın ilk ve aslî safhası olan bedâvette insan, ancak kendine ait temel ihtiyaçların yani zarûriyyâtın temini ile meşgul olabilmektedir. Bu nedenle lükse (teref) yönelen ve bu yönüyle bir incelik arzeden hadâretten önce gelmekte ve bir yabaniyet/sertlik arz etmektedir (İbn Haldun, 1867: 195-196). İbn Haldun, bedevî umrândan hadârî umrâna geçişin, insanların uğraştıkları geçim yollarıyla alâkalı olduğunu şöyle açıklamaktadır: “Bilinmelidir ki, (bedevî ve hadârî) toplumların durumlarında ortaya çıkan yapısal farklılığın tek nedeni, geçim yollarının farklı oluşundan ileri gelmektedir. Nitekim insanların toplumlar oluşturmasını sağlayan temel neden, geçimlerini sağlamak amacıyla yardımlaşma (teavün) yoluyla bir araya gelmeleridir. Geçimlerini sağlamak için de hâcî ve kemâlî ihtiyaçlardan önce zarûrî ihtiyaçların teminine uğraşırlar” (İbn Haldun, 1867: 193). Bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere İbn Haldun, insanların başta temel ihtiyaçlarını (güvenlik, yeme-içme) ve giderek ikincil (geniş bir evde oturma) ve lüks ihtiyaçlarını (ilim, sanat öğrenme, kendini gerçekleştirme) karşılamak için bir toplumda diğer insanlarla dayanışma halinde yaşamak zorunda olduğunu ve bu ihtiyaçların gerektirdiği geçim yollarına göre toplumsal yapının zamanla değiştiğini iddia etmektedir (İrgat, 2017: 168). İbn Haldun, söz konusu bu durumun, Allah’ın toplumsal hayata koyduğu bir kanun (âdetullah/sünnetullah) olduğunu ifade etmekte ve bedevîliğin, hadârîliği hedeflemiş, ona doğru evrilen bir toplum aşaması olduğunu, bolluk ve refah şartlarını yakaladığında da hadârîliğe dönüştüğünü savunmaktadır (İbn Haldun, 1867: 195-196). Dolayısıyla bedâvet, hadâretin kaynağı; hadâret de bedâvetin amacı olmaktadır. Nitekim İbn

Haldun'a göre her şey bir amaca yöneliktir. İnsan, toplumsallığa; toplumsallık asabiyete ve nihayet mülke yöneliktir (Görgün, 1999: 544).

İbn Haldun, *Mukaddime*'de hem coğrafi özelliklere hem de toplumsal değişmeye bağlı olarak bedevî ve hadarî toplumların sahip olduğu ahlakî niteliklerin de değiştiği üzerinde durmuş ve bedevîlerin hadarîlere nazaran iyiliğe daha meyilli, daha cesur ve daha çevik olduklarını belirtmiştir (İbn Haldun, 2007: 196-202; Uludağ, 2007: 103). O, insanların fizikî ve ahlakî özellikleri ile yaşadıkları coğrafyanın iklim şartları arasında doğrudan bir ilişki olduğunu düşünmektedir (İbn Haldun, 1867: 388; Canatan, 2009: 256). Nitekim İbn Haldun'a göre, umrânın tahakkuk etmesinin en mühim şartı uygun coğrafi bir ortamın olmasıdır. Coğrafi ortamın keyfiyeti bir yandan umrânın sınırlarını belirlerken öte yandan insanın ikinci tabiatı olan karakterini belirlemektedir. Bu nedenle aynı çevresel ortamda yaşayan insanların ortak karakter özelliklerini yansıttıkları görülmektedir (Görgün, 1999: 546). Buna göre, sıcak iklim insanı; aceleci, hafifmeşrep, zevke sefaya düşkün olurken, soğuk iklim insanı daha dikkatli ve tedbirlidir. Aynı şekilde insanın tükettiği gıdaların da onun ahlakını etkilediğini ifade eden İbn Haldun, iklim açısından mutedil olan bölgelerde ziraat ve hayvancılık nedeniyle doğal ve sağlıklı gıdaların bol olduğunu buna bağlı olarak da insanların keskin zekâyâ ve çalışkanlığa sahip olduğunu iddia etmektedir (İbn Haldun, 1867: 396-397). Yine bedevîler, çöl vb. umrâna uzak çetin koşulların olduğu iklim ve coğrafyalarda yaşadıklarından bir yandan kendi temel ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalırlarken bir yandan da güvenliklerini sağlamak için hem doğa hem de düşmanla mücadele etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu sebeplerden ötürü bedevîler ahlaken daha iyi niteliklere sahip olmaktadır. Çünkü onlar gerek çeviklik, uyanıklık, savaşçılık, erlik gibi cesaret erdemlerine ve gerekse de çalışkanlık, emektarlık, dayanışma, fedakârlık gibi kanaat erdemlerine sahip olmaktadır.

İbn Haldun, sosyo-ekonomik düzeni sağlayan belli başlı ahlak ilkelerinden söz etmektedir. Örneğin ona göre insanlar, maddi-manevi dünyalarını inşa ederlerken hayatın temel esaslarından olan itidali standart almaktadırlar. Maddi dünyanın inşasındaki itidal, mutedil bir maddi medeniyetin ortaya çıkmasını sağlarken; itidali bir erdem olarak taşıyan peygamberlerin öğretileri mutedil bir mânevî medeniyetin ortaya çıkmasını sağlamışlardır (Görgün, 1999: 546).

3. İbn Haldun Düşüncesinde Hadâret-Ahlak İlişkisi

İbn Haldun'a göre, bedâvetin zorunlu nihai sonucu olarak ondan sonraki süreçte, medenî toplumsal bir safha biçiminde ortaya çıkan hadâret, umrâna doğru ilerleyen toplumsallığın önemli bir aşamasıdır. Ona göre, asabiyetin mülkle nihayet bulması gibi bedâvet de hadarî umrânla son bulmakta ve varlık nedenleri ortadan kalkan bu unsurlar sırasıyla zevâle uğramaktadırlar (İbn Haldun, 1867: 194). Burada kastedilen oluş, dönüş ve yok oluş; döngüsel olarak devirlerin, şartların, kültürlerin ve umrâna ait diğer unsurların yavaşça değişmesi, devletlerin yıkılıp kurulması ve toplumsal yapının farklılaşması gibi makro ölçekli sosyal değişimleri ifade etmektedir.

İbn Haldun, hadâretin, yerleşik hayatı temsil eden birlikte yerleşik hayata geçen ve şehirde yaşayan insanların, tabiatlarında bulunan kötüye meyletme özelliğinin de etkisiyle, ekonomik açıdan refaha kavuşur kavuşmaz tüketim ve hazlara kendilerini kaptırdıklarını ve bunun sonucunda ahlakî olarak yozlaştıklarını ileri sürmektedir. Hadarî umrânın, tüketim alışkanlıklarını çeşitlendirdiğini ve zamanla ahlak üzerinde olumsuz etki yaptığını belirten İbn Haldun, bu süreci şöyle izah etmektedir:

“Şöyle ki: Umrândaki halk için refah ve nimet husule gelince, tabiatıyla bu onları, hadaretin çeşitli yollarına ve onun adetleriyle ahlaklanmaya sevkeder. (Servet, sahibini hadaretle ilgili adet itiyad ve ananelere adapte eder). Malum olduğu gibi hadaret, refahtaki çeşitlilik, onunla alakalı ahvalde mükemmellik ve sanatlara (hünerlere ve fenlere) düşkünlüktür. Yemekler, elbiseler, binalar, mefruşat, kap-kacak ve sair ev ahvali bu nevi sanat kolları ve sair sanat dalları sayesinde zarif ve kibar bir hale getirilir. Bütün bu gibi şeylerden her birini zarif bir hale getirmek için, birçok sanatlar mevcuttur ki, bedevi hayatta ne bu gibi sanatlara ne de o gibi eşyanın zarif bir hale getirilmesine ihtiyaç duyulmaz. Evle (ev eşyası ile) ilgili bahis konusu ahvaldeki zerafet son haddine ulaşıncâ, cismani ve hissi arzulara (şehavet, desire) itaat etme hali, onu takip eder. Bu suretle insan nefsi, söz konusu adet ve itiyatlarla, birçok şekillerde renklenir. Artık, (çok değişik şeylerle boyanan) nefsin hali, bu vaziyet karşısında ne dini ne de dünyası itibarıyla (huzur içinde ve) istikamet üzere olamaz. Zira adet ve itiyatlar boyası, bir daha kolay kolay çıkarılamayacak şekilde ve iyice onda yerleşmiştir. Dünyası itibarıyla de istikamet üzere olamaz. Çünkü (refahla ilgili) adet ve itiyatların gerektirdiği, lakin kazancın karşılayamadığı

birçok ihtiyaçlar ve külfetler, ortaya çıkmıştır. (Bu suretle insanın din ve dünya itibariyle huzuru bozulur, saadeti kaybolur, tatmin edilemez olur” (İbn Haldun, 1867: 270).

İbn Haldun'un bu açıklamalarından da anlaşılacağı üzere insanların bedevî yaşam tarzından hadârî yaşam tarzına geçişlerini belirleyen temel unsur, geçim yolları ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ihtiyaçlarında meydana gelen değişimdir. O, bu değişimin, zaruriyattan lükse doğru ilerlediğini ve bu değişimle beraber insanların tabiatındaki etik kaygının, yerini estetik kaygıya bıraktığını düşünmektedir. Ona göre estetik kaygı, insan nefsinin doyumsuzluğunu açığa çıkardığından insan, hep daha iyi, daha güzel ve daha çok olanın peşine düşmekte ve bu nedenle de dinî ve dünyevî huzurunu bozabilecek her türlü kötülüğe kolayca meyletmektedir.

Dolayısıyla İbn Haldun, tarihsel, devirsel ve organizmacı yaklaşımıyla hadârîlerin, şehir hayatının rahatlığına bağlı olarak yozlaştıklarını, böylece medeniyetin zirveye ulaşarak yaşlandığını, hadâretteki kemâlin, umrânı zevâle doğru götüren sürecin başlangıcı olduğunu ve çöküşün dairesel olarak yeniden bir oluşu başlattığını belirtmektedir.

2.4. Asabiyet

İbn Haldun'un kullandığı asabiyet kavramı üzerinde de kısaca durmak gerekmektedir. Asabiyet, bedevilerde öncelikli olarak akrabalık (neseb/kan ve soy bağı) çerçevesinde belirlenen ve kabile yaşamının özünü oluşturan duygusal bir bağdır. Bu bağlanma biçiminde soy belirleyicidir. Belirli bir soydan olmak ilişkilerde ve bunun belirlediği kültürde tanımlayıcı bir unsur olmaktadır. Medeni yaşam biçiminde asabiyet kavramı, kan, akraba ve soy bağlarından uzaklaşarak medeni yaşamın belirlediği ve ekonominin şekillendirdiği, mübadele esaslı bir ilişki biçimine döner. Soy asabiyeti varlığını sürdürmekle birlikte, medeni yaşantı biçiminin dayattığı heterojenliği kuşatamaz. Asabiyeti belirleyen ilişki biçiminde soy esas alındığından bağlar güçlü iken aynı yapı kentli asabiyette daha kırılığandır. Bedevi asabiyette insanı toplum içinde denetleyen ve bağları koruyan dinamikler daha yoğundur. Kentli yaşamdaki asabiyette bu bağları koruyan yapı gücünü yitirir ve bağlar zayıflayınca zevale yakınlaşılır. Bu durum denetim mekanizmasının zayıflaması anlamına geldiğinden sosyal ahlak problemlerine yol açmaktadır.

3. Değerlendirme ve Sonuç

İbn Haldun'a ait kavramlar ve teoriler incelendiğinde tarım, göçebelik ve kentlilik yaşamları arasındaki farklılığın nasıl belirgin hale geldiği anlaşılmaktadır. İbn Haldun'a göre yaşam tarzı, kendini sadece ekonomik faaliyetlerde ve yaşam alanı seçiminde değil, insanın psikolojik yapısındaki eğilimlerinde de göstermektedir. İbn Haldun, doğa ile kurulan ilişki biçiminin niteliğinin; insan davranışlarını, toplumsal ilişki biçimlerini, sosyo-ekonomik ve sosyo-psikolojik yapıyı belirlediğini düşünmektedir.

İbn Haldun'un analizini yaptığı bedevî toplum karşısında hadârî toplum; kentleşme ile birlikte yaşam tarzı farklılığının belirgin biçimde arttığı modern bir toplumu temsil etmektedir. Ancak bu yaşam tarzını belirleyen faktör, temelde insanın doğa ile olan ilişkisinin niteliği ve ekonomik faaliyetlerin farklılığı olduğundan sosyo-ekonomik yapı-ahlak ilişkisi günümüzde de benzer özellikler göstermektedir. Modern insan, kentleşirken aynı zamanda kentleşmenin talep ettiği psiko-sosyal zorunluluklar tarafından homojenik biçimde şekillenmiştir.

İletişimin hızlanması, bilgiye ulaşmanın kolaylaşması, kurumlar ve insanlar arasında yeni bir inter-connect iletişim sahasının açılması sadece sosyo-ekonomik değil, ayrıca ilişki kurma biçimini derin bir şekilde etkileyen yeni bir sosyo-psikolojik durumu da oluşturmuştur. Kentlerde insan-doğa ilişkileri azalırken insan, kendini doğa içinde insan olarak değil kent içinde insan olarak algılamakta, bu algılayış tarzıyla birey kent yaşamı ve hukuk tarafından tanımlanmaktadır. Doğadan kopuş, doğaya yabancılaşmanın yanı sıra insanın kendi doğasına da yabancılaşması gibi kaçınılmaz bir sonuç yaratmıştır.

Kapitalizmle birlikte benimsenen liberal politikalar, serbest girişimciliği dolayısıyla rekabeti teşvik etmiştir. İbn Haldun'un yaşadığı dönemde, kendisini doğa içindeki mücadelesi ile var eden insan, modern dönemde kendini rekabet içindeki ekonomik yapıda var etmektedir. Modernitede insan, geleneksel toplumdaki farklı olarak sadece yaşam tarzı ve ahlakî değerlerle değil, aynı zamanda istatistiksel değerlerle ifade edilmektedir. Günümüz ekonomi bilimini oluşturan çıkarıcı ve matematiksel

dünya, modern insanın sosyo-ekonomik ve sosyo-psikolojik yapısını şekillendirmektedir. Bu bakımdan İbn Haldun'un sosyo-ekonomik analizlerinin (Rosenthal, 1958: 240-260) çözümleme noktasında aydınlatıcı olacağı açıktır. Çünkü her ne kadar tarihsel zaman, ekonomik yapı ve doğa-insan ilişkileri değişiyorsa da bunların insanı belirleyen etki dinamikleri aynı kalmaktadır.

Ekonomi; mübadele biçimleri, üretim, tüketim ve bunlara zemin olan pazarlarla ilgilenen bir kurumdur. Ekonomi merkezli bakış, kendini grafikler ve formüller üzerinden gösteren ve her şeye maddi bir "fiyat" biçim bir bakışı ifade etmektedir. Dolayısıyla ekonomi alanı grafiklerin, ölçümlerin, fiyatların ve mübadelenin alanıdır. Günümüzde bu alan son derece kompleks hale gelmiş sermaye piyasaları, uluslararası ekonomi ve finans yapıları, bankalar ve bunların kullandıkları çok çeşitli finansal araçlarda bir üst ekonomik yapı kurarken diğer yönden mübadele ve alışverişin sürdüğü geçimin biçimlendirdiği topluma yayılan bir diğer katman var olmuştur.

Ekonomik politikalar her ne kadar yaşam standartlarının yükseltilmesi hedefini amaç olarak belirlese de bu amaçsallaştırmada dikkatli bakıldığında insanın araçsallaştırılmış olduğu görülmekte ve böylece bir paradoks ortaya çıkmaktadır. Bu paradoksal kurgu içinde insan, bir yandan yaşam kalitesini yükseltebilmek adına araçsal bir konumda yer almakta öte yandan da ekonomik değerler alanında istatistiğin cansız, ruhsuz yorumlarına konu edildiğinden çarklar arasında hem çarkı döndüren hem de ezilen figür konumunda yer almaktadır. Daha trajik olan şey ise insanın, söz konusu bu çarklar arasındaki ezilmişliğinden ve istatistiğin fiyat ve karlılıkla belirlenen değer dünyasından kendini kurtarabilmek için aynı yapının ürettiği haz araçlarına sarılmak durumunda kalıyor olmasıdır. Bu döngüde haz, bulunduğu durumu unutma biçimi şeklinde ortaya çıktığından araçsallaştırılan insanın yaşama hedefi şeklinde kendisini varediyor. Ekonomi insan üzerindeki bu etkiyle birlikte aynı zamanda onun serbest zaman alanlarını da işgal etmekte ve işgal, estetik ve felsefi üretimi önemli biçimde değiştirmiştir. Sanat ve felsefe bir üretim alanından çok tüketim alanına kaymıştır.

Şehirleşmenin, bedeviliğin gelişmesinden doğan kaçınılmaz bir sonuç olduğunu görmekteyiz. Ne zaman ki insanın yaşamında ekonomik bir rahatlık oluşur, bolluk ve lüks ortaya çıkarsa ancak o zaman insanda şehre yönelme arzusu ortaya çıkar. Bu arzunun temelinde şehirdeki tüketim araçlarının çeşitliliği yatmaktadır. İnsan darlığa düştüğünde acı, bolluğa eriştiğinde haz hisseder. Dolayısıyla, bu arzu acıdan haza doğru ortaya çıkar.

İbn Haldun, bolluk ve lüks kavramlarını ayrı ayrı kullanmaktadır. Yani ona göre bolluk ve lüks arasında fark bulunuyor. Bedevî, bolluk içinde olsa da lüksü kendi yaşadığı çerçeve de bulamıyor. Bu yüzden bolluk, lükse yönelişte önemli bir alt yapı olmaktadır. Bu düşünceye göre lüks yaşam bolluğun sonucudur.

Günümüzde ise durum farklı olabilmektedir. İbn Haldun'un çerçevesini çizdiği ekonomide borç veren ne bir sistematik kurumsal bankacılık ne de "harca sonra ödersin" mantığıyla ortaya çıkan bir kredi kartı sistemi mevcuttur.

İbn Haldun'un yaşadığı dünyada "önce kazan, üret, bollaştır sonra lükse ulaş" gibi doğal gelişim bulunuyorken günümüzde bu doğallık bozulmuş "önce harca sonra ödersin" gibi doğal olmayan bir yapı ortaya çıkmıştır (Kozak, 1984: 16). Bu da bolluk olmadan lüks yaşamlar oluşturmada bunlar da ABD'de 2008'deki finansal krizlere benzeyen krizlerle sonuçlanmaktadır. Yani bu doğal olmayan sistem, doğal olmadığından dolayı, kendi krizini kendi içinde üretmektedir. Hâlbuki İbn Haldun'un izah ettiği biçimde olsaydı bu krizler olmazdı. Günümüz insanını üretmeden tüketmeye, bolluğa ulaşmadan lükse yönelten iki önemli unsur olduğunu görmekteyiz. Birincisi, sistemin daha çok harcamayı teşvik etmesi ikincisi ise insanların kontrolsüz haz duygusudur.

İbn Haldun, şehirlilerin, dünya nimetlerine aşırı meylettiklerini, zevk ve eğlence ile çokça meşgul olduklarını ve şehvetlerini tatmin etmeye aşırı düşkün olduklarını bu nedenle de nefislerinin kirlendiğini ve bu kirlilik oranında da iyi ve hayırlı şeylerden uzaklaştıklarını belirtmektedir. Öyle ki zamanla onların, utanma duygularını bile kaybettiklerinden bahseder (Rosenthal, 1958: 164).

Buradan anlaşılmaktadır ki lüksün getirdiği yaşam, insanın ahlakî değerlerini yıkıma uğratarak, özellikle onun utanma duygusuna saldırarak ahlakın dinamik, subjektif, disipline edici duygusunu işlevsiz hale

sokmaktadır. Ahlakta utanma duygusunun kilit rolüne işaret eden İbn Haldun, bu duygunun ahlaki tutumda kilit rol oynadığını, yaşantı biçimlerinin utanma duygusunu hazza göre biçimlendirdiğini ve onu fesada uğratarak dalalete yönelttiğini belirtmektedir. Dolayısıyla duygu durumlarının sosyo-ekonomik şartlardan etkilendiğini apaçık ortaya koyan İbn Haldun, duygu-değer ilişkisinin önemine vurgu yapmaktadır. İbn Haldun düşüncesinde utanma duygusu fitrî bir duygu olarak ele alınmakta ve insanın ahlakiliğinin önemli bir unsuru olarak belirlenmektedir. Onu bozan yaşantı tarzları, insanı olumsuz hazza yöneltmekte ve bu bozulmuşluk alışkanlık hatta yaşam biçimi haline gelerek mone-hedonist ahlaki ortaya çıkarmaktadır.

Para-hazcı ahlakın değer dünyası; insanın enfûsî yanını göz ardı eden, onu kendi özüne yabancılaştıran daha çok finansal bir değer dünyadır. Biz biliyoruz ki insanın manevî dünyasındaki hiçbir kavramın maddi, rakamsal bir karşılığı yoktur. Bunun aksine para-hazcı sistemde insana rakamlar aracılığıyla değer biçilmektedir. Dolayısıyla para-hazcı ahlakın değer dünyasında, insan da kendi değerini rakamlarla ifade ederek “finansal değerlenme” yaşamaktadır. Öyle ki, insanın sahip olduğu rakamsal değerler, onun toplum içindeki konumunu, statüsünü belirlemekte; söz konusu değer dünyasında insanın mânevî yönü ihmal edilmekte hatta görmezden gelinmektedir (Durak-İrğat, 2016: 85).

Günümüz insanı, acı ile can sıkıntısı arasında bulunan, ihtiyaçları karşılanınca hazlara yönelen, ihtiyaç duyduğunda ise acı çeken bir arzu varlığıdır. Manevi ihtiyaçların göz ardı edilip maddi ihtiyaçların abartıldığı günümüzde insan ruhundaki manevi çöküntü hayatın önlenemez yaşam problemlerinin yarattığı stres ve kaygılar, ölüme karşı insanın çaresizliği gibi ancak manevi merhemle tedavi edilebilecek sıkıntılar haz yolu ile tedavi edilmeye değil yaraları uyuşturulmaya çalışılmaktadır. İnsan hayatındaki manevi ruhsal boşluklar paranın yetkinliğinin sağladığı hazlarla doldurulmaya çalışılmış, menfaate dayalı ilişkiler samimiyetin yerini almıştır. Manevi hayatın sorunlarını en etkin manevi tedaviler yapabilecekken bunlara maddi hayatın para ile satın alınabilen değerlerin hazları çare olmamaktır. Paranın değeri sayısaldır. İnsan duyguları sayısal büyüklükten anlamaz. İstatistik insan duygularını ölçemez. Yani insan kendi içinde para ile ifade edilemeyen değerlere sahipken bu değerlerin yoksunluğundan doğan bir şeyi para ile satın alınabilen haz ile kapatmak gibi sadece kısa süreli çözümler getiren bir yaklaşıma bağımlılık kazanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Canatan, Kadir, *Mukaddime: Klasik Sosyal Bilimler Sözlüğü*, Rasyo Yayınları, İstanbul, 2009.
2. Durak, Nejdet- İrğat, Muhammet, “Değersizleşme ve Yabancılaşma Bağlamında Tüketim Ahlakı ve İnsan”, *İlahiyat Akademi Dergisi*, 2016, C. 2, S. 3, s. 75-88.
3. Fazlıoğlu, İhsan, “Modern Dünyada Bilgi ve Zihniyet”, <http://www.ihsanfazlioglu.net/yayinlar/makaleler/1.php?id=244>, (01.05.2015).
4. Görgün, Tahsin, “İbn Haldun” md., *DİA*, İstanbul, 1999, C. 19, s. 543-555.
5. İbn Khaldun, *The Muqaddimah*, trl. From Arabic by Franz Rosenthal, Bollingen Series XLIII, Princeton University Press, Princeton 1958.
6. İbn Haldun, *Kitâbu'l-İber ve Dîvânu'l-Mübtedei ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsârahum min zeviyî's-Sultâni'l-Ekber*, 7 cilt, Nasr el-Hurînî neşri, Bulâk, Kahire, 1867.
7. -----, *Mukaddime I*, Çev. ve haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.
8. İrğat, Muhammet, *Tarihselcilik Düşüncesi Bakımından İbn Haldun*, Hiperyayınları, İstanbul 2017.
9. Kozak, İbrahim Erol, *İbn Haldun'a Göre İnsan Toplum İktisat*, Pınar Yay., İstanbul, 1984.